

Самійленко Володимир Іванович

Автобіографія

АВТОБІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ І СПОГАДИ

NOTICE (нотатка (лат.))

Володимир Самійленко народився 22 січня 1864 року в містечку Сорочинцях Миргородського повіту. Гімназію скінчив у Полтаві і в 1884 році вступив на філологічний відділ Київського університету, де й прослухав повний курс, але державних іспитів не здавав і вийшов з свідоцтвом про "зачет 8 се-местров". (Причиною неохоти держати іспити на диплом було потроху розчарування і нехоть до деяких предметів і стан здоров'я.)

Вийшовши з університету і шукаючи посади, потрапив у телеграф, де й прослужив "чиновником V разряда" коло 2 років. 3 марця 1893р. перенісся до Чернігова на посаду секретаря редакції "Земского сборника", видаваного Земською управою губерніальною.

Писати почав рано, вже в 1 кл[асі] гімназії відніс кару за вірші на вчителя. Перші віршовані проби були російські, по-українському став писати, здається, з половини VI класу. Перші вірші надрукував у "Зорі" за 1886 рік (здається, в № 4) — "Переспів", підписаний Й в а н е н к о. Потім печатався в "Зорі" й інших укр[аїнських] виданнях. Крім поезій ліричних і гумористичних, пробував себе й у драматичному роді, хоч з невеликим успіхом ("Чураївна", драм[атична] карт[ина] в V актах, "Дядькова хвороба", комедія в III актах, виставлена вперше в Харкові Кропивницьким, "Химерний батько", жарт у 2 діях (не виставлявся на сцені), "Драма без горілки", жарт (точніше фарс) у одній дії). З перекладів досі надруковано: 1-у пісню Іліади, 10 пісень Дантового пекла. Крім того, переложив комедію Мольєра "Le medecin malgre lui", яку не пущено на сцену і досі не друковано, а тепер кінчаю віршований переклад "Тартюфа". Прозою писав дуже мало і на тому полі ще не можна вияснити його emploi* (* Амплуа, роль, характер заняття, що найбільше відповідає природним здібностям (франк.)).

Чи досить цих звісток? Здається, для такого малоплідного письменника, як Самійленко, і не варт більш розписуватися.

З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В КИЄВІ В 80-х РОКАХ XIX СТ.

Скінчивши гімназію в Полтаві в 1884 році, я вибрав для університетських студій Київ, хоч мені радили подаватися до Петербурга, де наука була поставлена краще. Але мене не цікавила перевага петербурзьких наукових сил над київськими. Мені здавалося, що наука й тут, і там провадиться більш-менш однаково, а я знав уже тоді добре, що Київ є осередок українського руху, бачив, що ті нечисленні українські книжки, які тоді виходили в світ, друкувалися майже виключно в Києві, чув, що в Києві існують українські гуртки, що там живуть українські письменники й наші вчені, й я рішуче вибрав Київ.

Приїхав я в Київ у нещасливий для Київського університету час: саме тоді університет справляв ювілей свого існування, який закінчився студентськими

розрухами й замкненням університету на півроку. Вернувшись, отже, в Полтаву, я там перебував до січня, а тоді знову прибув у Київ і вступив до університету, так що перший семестр науки для нових студентів почався не в вересні, а в січні. Не пам'ятаю, з ким із українців познайомився я з самого початку. Здається, з К. І. Арабажиным, що тоді був гарячим українським патріотом, належав до українського гуртка й писав по-українськи. Потім уже, по скінченні університету він зрікся українства і трактував свою належність до його як заблуд молодих літ. Тоді в Києві існувало кілька українських організацій. Насамперед, т[ак] з[вана] "Стара громада", що складалася з діячів старшого віку, й кілька гуртків студентської молоді. Молодіж українська ділилася на "політиків" і "культурників". З цими останніми я швидко по приїзді познайомився і вступив до гуртка, який звався "Читанкою", або "Хрестоматійним товариством". Гурток цей справді займався складанням читанок і популярних книжок для народу.

Не можу тепер докладно сказати, чи перша "Читанка" Хуторного була колективною роботою цього гуртка, чи особистою працею Т. Лубенця. Я застав товариство "Читанку" за закінченням другої читанки — "Веселка". Цю "Веселку", цікаво й гарно складену, спіткала сумна доля. Як відомо, в ці часи російська цензура вимагала, щоб, друкуючи українські книжки, видавці не відступали від російського правопису. Цензори часом точно придержувались того закону (так, про таку страшну річ, як український правопис, був державний закон!), а часом задовольнялись тим, щоб стояло "ы" замість "и" і щоб були йори (ъ), а "ї" дозволяли ставити перед шелестівками. Такий правопис засвоїли потім білоруські видання. Правопис цей тим був кращий од цілком російського, що не примушував українську інтелігенцію, і особливо галичан, що до того не звикли, читати "и" за "і" або "ї"; для народу ж, що вчився в російській школі з російських книжок, був навіть практичніший од справжньої української фонетики, бо не було зовсім літери "и", котру він звук був читати за "і".

Отже, зладжену таким напівросійським правописом "Веселку" цензура друкувати не дозволила, очевидно, не вважаючи її книжкою з красного письменства, на яке була обмежена тоді українська література в російській державі.

Тоді громада наша видрукувала цю книжку в Галичині. Але вийшло так, що в Україну все ж її не пущено, а в Галичині ніхто не хотів її купувати через її правопис, ні етимологічний, ні фонетичний; кілька сот її примірників довго спочивало в Ів. Франка на горищі, й я не знаю вже, що з нею сталось.

Гурток наш, як годиться українському гурткові, пересварився між собою й розділився на два. Не пам'ятаю, які були формальні мотиви розриву, але у ґрунті це була боротьба поодиноких осіб за домінуючий вплив. Відділившись, кожна частина гуртка називала себе справжньою "Хрестоматією" й не визнавала за таку другу частину. В тій громадці, в якій я зостався з більшістю членів, перед вели Гнат Житецький, син філолога Павла Житецького, й Володимир Калаш, а у другій "Хрестоматії" ватажком був Арабажин.

Та друга "Хрестоматія" була під протекцією професора Володимира Антоновича, і в його стали сходитися на збори. Арабажин умів з'єднати собі симпатії професора,

котрий дуже цінував його здібності і сподівався, що з його вийде неабиякий український діяч. То справді був чоловік талановитий і дуже добрий оратор. Але, видно, власна кар'єра була йому дорожча за ідейні прямуювання, чим і можна пояснити, що він "пережив" свої українські мрії.

Наша "Хрестоматія" збиралася звичайно, в кого-небудь із членів "Старої громади": в Володимира Науменка, в Павла Житецького, у Трегубова (в колегії Павла Галагана), в Ізмаїла Новицького, в доктора Панченка. Як я вже сказав, ми працювали над складанням популярних книжок для народу. Були то книжки з географії, фізики, астрономії й т. ін., але за тодішніх обставин майже нічого з того не могло побачити світу. Цю роботу провадили ми самотійно, але часом старші громадяни задавали нам якусь спеціальну роботу. Так, Павло Житецький давав нам студіювати мову у творах Івана Вишенського, літопису Самовидця, й ми писали на ці теми реферати. Під проводом Науменка займалися ми редагуванням української словниці, яку багато літ перед тим почав опрацьовувати Науменко й яку потім, із доручення "Старої громади", закінчив Борис Грінченко. Пробували теж складати "реальний словар" української мови.

Коли судити нашу роботу по безпосередніх наслідках, то не дала вона нічого цінного для збагачення української науки. Але нам особисто дала вона багато позитивного: ми привчилися серйозніш дивитися на національні прикмети нашого народу, більше свідомо їх любити; перед нами відкривалися такі цінності народного духу, яких ми, може, й не добавали б без тієї виховавчої роботи.

До старих громадян ми відносилися з повагою, яка межувала з побожністю. Тоді ще молодь не мала звички трактувати все, що старіше й немоделне, як нікчемне й варте складання до архіву. Ми бачили, скільки глибокого знання, любові до народу, безінтересовності вклали ті старі діячі у свою роботу; ми бачили, що вони, а не хто інший, одслонили перед усіма народами багато обдаровану душу нашого народу, існування якої не підозрівалося раніше.

Треба сказати, що наші "старі" вміли не тільки писати, але й говорити. Досить було послухати промов Науменка або Житецького за вечерею, якою звичайно закінчувались наші офіційні засідання. Мова Житецького про яке-небудь Пересопницьке євангеліє або на іншу начебто таку суху тему, просто дихала поезією, ми заслухувались нею, як натхненною поемою.

Гостинність старих громадян була надзвичайна. Живі з нас, певно, й досі пам'ятають ті смачні вечері, якими нас частували після наших засідань. Товариство наше мало невеличкий склад книжок, із якого можна було їх набувати або брати дурно для роздачі при нагоді в селі.

Кожний із нас, виїжджаючи на село, вважав своїм обов'язком роздати кілька примірників "Кобзаря" та метеликів, які тоді можна було знайти.

Невелика це була література: крім "Кобзаря" та оповідань Квітки, Стороженка, Марка Вовчка та Левицького-Нечуя, кілька брошур із географії, про небо та Землю, про земні сили, оповідання з Святого письма, оповідання про комах, "Грамотка" Куліша та

дрібні оповідання белетристичні. Ото й був майже весь наш книгарський запас; галицькі періодичні видання ми одержували в дуже невеличкому числі, звичайно, в закритих рекомендованих листах, і розповсюджувати їх було мало змоги.

Але й така невинна справа, як той маленький склад книжок, були в ті часи річ небезпечна. Трапилось і нашому складові лихо. Під час трусу в Віктора Ігнатовича був знайдений цей склад. На щастя, Ігнатович устиг під носом у жандармів проковтнути спис осіб, який виказав би ціле товариство, і існування того товариства формально не доведено. Тим не менше, Ігнатовича на деякий час вигнано з університету на жадання адміністрації, крім цього, його судили вже звичайним судом "за безпатентную торгівлю книгами в разнос", і присудили на 25 руб. кари, які й виплатило наше товариство. Книжки, звичайно, були skonфісковані.

Роковини Шевченка були в нас завше днем, до якого ми дуже готувалися. Треба було в нейтральних і тому безпечних із боку поліційного, але прихильних до українства кругах знайти помешкання під вечірку, яке могло б умістити сотню або дві осіб, і це завдання блискуче виконував звичайно Ігнатович. Готувались реферати, хоріві й солові співи, вірші. Ці роковини відвідував дехто з старших громадян, а Микола Віталійович Лисенко не відмовлявся диригувати хором або пригравав до співів. Часом пані Олена Пчілка читала на таких вечірках свої поезії.

Роковини ці робили на молодь дуже велике враження і для широких кіл, які ще не щільно зв'язані були з українством, безперечно, мали агітаційне значення. Вечіркам нашим щастило і в тім, що їх ні разу за моїх часів не зловили жандарми.

У 80-х роках київська "Стара громада" мала звичай посилати щороку двох-трох молодих українців з студентських гуртків до Галичини, щоб вони бачили українське національне життя в вільніших конституційних умовах і, таким чином, докінчували своє національне виховання та загартовувалися в українській ідеї.

Годиться тут коротенько розповісти про свою подорож до Галичини.

Одержавши на цю подорож від "Старої громади" сто карбованців, якої суми тоді досить було на дорогу і прожиття в Галичині до двох місяців, я в 1887р., по закінченні лекцій у Київському університеті, виїхав до Львова. Приїхавши до Львова на ніч і переночувавши "Под Тигрисем", я другого дня рано пішов шукати "Просвіту", бо мав листа до секретаря Скородинського. "Просвіта" містилася тоді, здається, на Вірменській вулиці. Скородинський був першим моїм чичероне по Львову, потім його змінили другі з львівської молоді, й я в короткім часі відвідав усе, що було мені цікаве, як закордонному українцеві: побував у редакціях, в університеті, в Народнім домі, в Академічному братстві, побував у Ставропігії й у святого Юра. Перші мої враження зі Львова були гірші, ніж я сподівався. Я раніш не думав, що Львів має так мало український характер. Майже не чув я на вулиці української мови, так само майже не бачив українських написів. Зате потім, бачивши галицькі села, я побачив, що вони мають характер цілком український.

Із місцевих діячів я завітав найперше до Івана Франка, з яким познайомився ще раніш — у Києві під час його приїзду; з дружиною його був знайомий, як вона була ще

дівчиною.

Поселившись на кілька тижнів у Львові, я часто бував у Франка; ходили ми з ним у ліс на суніці, хоч небагато їх назбирали, ходили в гості на хутір до Франтішка Ржегоржа, чеха, що дуже цікавився українцями й поміщував у "Светозорі" свої розвідки. В його ж я запізнав Людвіка Кубу, теж чеха, що спеціально студіював українську народну музику й видав українські пісні з українським і чеським текстом.

Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією, що світилася з його очей, і разом із тим він був надзвичайно простий у поведінці з людьми; ця риса його вдачі дуже до його притягала, побачивши його разів зо два, здавалося, що вже віддавна з ним знайомий.

Франко, як відомо, знав багато чужих мов. Цікаво, що, як і він мені розказував, — він терпіти не міг систематично студіювати граматику нової для нього мови: головними його підручниками була цікава книжка тією мовою і словар. Між іншим, цей щирий український патріот російською мовою володів далеко краще, ніж зложених до купи десять галицьких москвофілів, що не визнають рідної мови, а мають нібито "адин русский язык". Я потім бачив у редакції "Київської старини" одно оповідання Франка, що він сам переклав на російську мову, й там було дуже мало помилок проти російської мови. Він умів справді навчатися чужого, не цураючися свого, властиво, не цураючись, а весь вік працюючи невтомно на своєму рідному ґрунті.

У Франка зустрічав я не раз Павлика... Не солодко жилося тоді Франкові, але Павлик бідував іще більше, а шкода; цей скромний а щирий народний робітник заслугував кращої долі...

Приїхавши до Львова в той час, коли ще там провадилась наука (бо в Києві фєрії починалися значно раніш), я мав намір одвідати лекції професора Омеляна Огоновського котрий викладав історію української літератури, але він тоді через хворобу не відвідував університету, й я з ним познайомився в його домі. Була то поверховна знайомість, що не справила на мене особливо враження, хіба тільки те, що мені, як гостеві з обез'язиченої України, було й надто дивно і приємно бачити своїми очима людину, що має змогу викладати науку в вищій школі (*incredibile dictu!* (Неймовірно! (франц.). — Ред.)) українською мовою.

Тоді ж я вперше познайомився з Олександром Барвінським, з котрим заприятелював потім ближче з нагоди спільної праці в видаваній у 90-х роках XIX в. "Правді". Тут же мушу зазначити, що хоч у свій час багато робилося закидів проти діяльності й політики Барвінського як публіциста й посла до Ради державної треба признати, що власне діяльності Барвінського завдячує Галичина багато здобутків на полі рідної культури.

З молодіжі тодішньої найближче познайомився з Кирилом Трильовським, котрий закликав мене гостювати до себе в село коло Снятина, де його батько був парохом.

Живучи у Трильовського, я разом із ним одвідував інтелігенцію в поблизьких селах, переважно попів, і міг бачити, наскільки ті різняться від наших українських, бо й більш освічені, й живуть культурнішим життям, і являються ватажками народу, ведучи його національним шляхом. Правда, знав я й тоді, що є між ними чимало москвофілів, але

знав теж, що ні один із них не наважиться (та й не зуміє) виголосити проповідь російською мовою; а в нашій Наддніпрянщині навіть ті, що є, нечисленні попи-українці мусять проповідувати тільки по-російськи, бо інакше не дозволено. Та й яка, справді, небезпека для маси народної від москвофільства може бути там, де не може бути й мови про примусове обмосковлення з боку держави, а своє рідне не заборонене.

Отже, можна було сказати, що москвофільство зістанеться забавкою частини інтелігенції, а народ піде своїм шляхом разом із другою її частиною.

Але москвофільство, як партія, було тоді ще досить численне, навіть серед молодіжі. Мені казали, що число членів "Академічного братства" до числа членів москвофільського "Академічного кружка" відносилось, як 1 : 3. Виходило, отже, що ціла третина студентів була москвофільська.

Тодішня українська академічна молодь галицька влаштовувала щороку так звані мандрівки по краю; гурток молодіжі, в який входив хор співаків і кілька добрих ораторів, переїздив по заздалегідь оповіщеному в часописах маршруту якусь частину Галичини або Буковини: в одному селі відкривали врочисто читальню, у другому співали службу божу в церкві, у третьому владжували народну забаву.

Всюди при нагоді з боку мандрівників виступали оратори. Мандрівки офіційно мали метою пізнання народу й розбудження в народів національного духу. Щодо пізнання народу, то для тих із мандрівників, що самі не жили ближче з народом, пізнання це було дуже поверховне. Але поява мандрівників у глухому селі справді причинялася до розбудження духу. Виясняючи народів громадянські права й обов'язки у зрозумілій формі, мандрівники кидали промінь свідомості у глухі закутки краю. Співали в церкві й на громадських зібраннях, розвивали естетичні почуття. Молода їх жвавість підбадьорювала ту нечисленну інтелігенцію, що хиріла по селах без культурного товариства.

Того літа мандрівка відбулась по селах буковинських, мандрівників було душ тридцять, переважно студентів Львівського університету, до котрих і я пристав. Пам'ятаю тільки декого з мандрівників: Кирила Трильовського, Осипа Маковея, Нижанківського, що, здається, тоді ще не скінчив був гімназії, але вже був відомий як композитор; був Величко, був Черепашинський...

Іхали ми спершу залізницею, а далі фірами від попа до попа. Не раз сільські громади владжували на урочисту зустріч. Виїздили нам назустріч кінні представники громади з національними прапорами й вітали промовами, на котрі відповідали мандрівники; потім ішли всі до місцевої "Читальні" або "Товариства тверезості", й там відбувалось імпровізоване віче, виголошувалися промови, співались патріотичні й інші пісні. Часом промовляли й селяни. Потім, звичайно, цілу мандрівку закликав до себе місцевий панотець. Священники приймали нас дуже гостинно, годували обідами, вечереми й давали притулок на ніч. За браком помешкання, часом ми займали ціле горище, куди наносили соломи, й ми, полягавши покотом у два ряди, ще довго не спали, вели розмову, жартували. Пам'ятаю нашу гостину у православного декана о. Кантеміра. Цей Кантемір був румунського походження й, як він казав мені, потомок

того знаменитого Антіоха Кантеміра сатирика, що почав у Росії складати російські вірші.

Отець Кантемир не пускав нас од себе днів два чи три, а врешті так захопився, що сам прилучився до мандрівки й, найнявши нам кілька фір та захопивши для прохолоди компанії відер два пива, рушив із нами. В дорозі придумав він нам такий жарт: завезти нас до відомого москвофіла о. Козоріжчука, нехай, мовляв, приймає українців. Коли ми під'їхали до господи о. Козоріжчука і стали тиснутися у двір, то нам назустріч вийшла наймичка й заявила, що панотця немає дома, що вони кудись там поїхали.

Отця Кантемира це не збило з пантелику. "Нічого, — сказав він, — у нас є своє пиво, ми й без його погостюємо". І ми, вломившись юрбою до вітальні, розташувалися, неначе бажані гості. Тоді о. Козоріжчук, що ховався від нас десь у stodolі, не маючи що робити, появився, немов відкіля вернувся, з жартовливим окликом: "А що це тут за юрба?" І зараз же почав примирливу мову на тему, що всі ми, мовляв, бажємо служити народові, як москвофіли, так і народовці.

Між іншим, цей о. Козоріжчук, почувши, що я з України російської, може, і сподіваючись мого співчуття, підсів до мене і став говорити на ту тему, що, власне, ніякої окремої української мови нема, що є одна мова Пушкіна й Шевченка, і в нас зав'язався диспут. Цікаво, що всі доводи проти існування української мови подавав він непоганою українською мовою; я йому також заперечував по-українськи. Мені не хотілося його поставити в ніякове становище, а, певно, я міг би повторити ту сцену, що відбулась у Кониського з Дідицьким, що написав брошуру "Как малорусину научиться в одинъ часъ говорити по-великорусски". Дідицький почав був теж доводити Кониському про єдність язика московського й українського. Кониський і каже йому приблизно так: "Знаете, если вам удобнее говорить по-русски, то давайте будем говорить на этом языке, я его тоже знаю". Та став сипати російськими фразами, та ще стараючись дати чисто московську вимову. Дідицький слухав, аж у очах йому стало темніти, а далі й каже: "Слушайте, господине, давайте ліпше говорити по-простому, бо я хоч і люблю руський язык, но протее еще не довольно в немъ біглий".

У Козоріжчука ми недовго барилися, бо то була візита надпрограмова.

Мандрівка, як і взагалі побут у Галичині, залишила в мене сильне враження на все дальше життя.

Проживши весь раніший час під страшним російським режимом, під яким не можна було навіть говорити рідною мовою, майже нічого не можна було писати, а тим більш мати свою пресу, школу й урядування, дивно й радісно було бачити, що все те в цьому куточку України вже існує і хоч помалу та розвивається. Дивно було почувати, що над твоєю душею не стоїть російський жандарм, що за одно непевне слово може тебе заарештувати й запроторити бог зна куди.

Звідавши Галичину, потім якось бадьоріше працювалося, додавала духу та думка, що хоч у нас, на Вкраїні, та праця не матиме довго вжитку, але є країна, де вона потрібна й зараз же знайде притулок.

Справляла враження і краса галицької, й особливо буковинської природи з її

горами, лісами, ріками. Довелося бачити й автентичну гуцульську коломийку, плавати на дарабах Черемошем; все це, почасти рідне й почасти незнайоме й нове, збагачувало душу повнішою й ширшою уявою українського життя.

Перед від'їздом із Галичини я зустрівся тут із Арабажином, з котрим і умовились вертати разом і перевезти контрабандою кілька українських книжок.

Напакували їх цілі два куфри й найняли пачкаря, котрий мав їх перенести вночі через Збруч і подати їх мені в вікно, а я мав везти їх до Києва. Арабажин поїхав просто до Києва, а я в Волочиську лишився ночувати. Даремно я просидів цілу ніч перед одчиненим вікном, дожидаючи сподіваних книжок, не скажу, щоб без страху: бо вікно моє виходило на залізничний двірець, од якого відділяла мене невеличка площа, перед двірцем увесь час ходив жандарм, і, на лихо, світив тоді повний місяць. Книжок я так і не діждався, перед світом чув, що щось двічі стрельнуло з рушниці. Дочекавшись денного потягу, я поїхав до Києва; там через кілька днів я одержав листа, що пачкар, що переносив книжки, натрапив на граничну сторожу: на нього стріляли, але він утік, покинувши куфер із книжками, котрі й були сконфісковані.

На щастя, я догадався з тих книжок, що були з авторськими написами на моє ім'я, здерти картки з написами й перевезти ті картки окремо у своїй кишені, так що, зловивши книжки, не могли пізнати, кому вони належали. Інакше б мені, тодішнім звичаєм, прийшлося би було помаршерувати куди-небудь літ на п'ять до Вологодської губернії, бо між тими книжками поруч із такими, як Новий завіт і "З вершин і низин", були й видання Драгоманова, особливо зненавидженої особи для нашої адміністрації, й соціалістичні закордонні видання.

Трохи пізніш у мене з приводу тих книжок таки була люба розмова з нашим загальноукраїнським "приятелем", жандармським генералом Новицьким, і то зовсім із несподіваної нагоди.

Мій приятель іще з часу мого побуту в Полтавській гімназії, доктор Володимир Александров, що вже тоді закінчив свою службу кар'єру й був дивізійним військовим лікарем, видав перед тим українську літературну збірку "Складка", в якій я теж брав участь. Надумався він прислати мені з півсотні примірників тієї збірки, щоб я її дав до якоїсь київської книгарні.

До "Складки" долучив він іще рукопис поеми Куліша: "Дума про курку з курчатами". В листі ж до мене, доданому до цієї посилки, писав, що "Думу" він гадає друкувати у другому випуску "Складки". Але що Куліш дуже негарно виставляв у поемі українське козацтво, то він значно переробив Кулішів текст і посилає мені цю поему у двох текстах а regarde*(* Для зіставлення (франц.) — Ред.) і просить мене додати свою думку про його поправки, але не дуже кому показувати цю поему. В тім же листі писав він, що цензура заборонила йому збірку народних пісень за те, що там у якійсь пісні зустрілося слово "Україна", і що він знов подає таку ж збірку через одеську цензуру. "Хоч би цензорів очі засліпило, щоб він таки дозволив її", — писав мені Александров. Це все, книжки й писання, були в пакунку, який я мав одержати на двірці залізниці.

І от я ледве дістав цей пакунок, як до мене приступили два жандарми, арештували

мене на "гарячому вчинку", повели мене спершу до залізничного жандармського офіцера, де мене старанно обшукали, розкрили пакунок, списали протокол, а тоді з тріумфом попровадили у фіякрі до старокиївського поліційного участку, а тим часом послали до мене на помешкання зробити в мене трус. Там, крім кількох листів, невинних книжок, підручників та гітари, нічого не знайшли.

Гітару, як сказали мені свідки, довго трясли, мабуть, гадали, що з неї випаде принаймні бомба, але нічого не витрясаючи, забрали листи, записну книжку й літографований санскритський текст "Наля й Дамаянті".

Як мене ввели до кабінету його вельможності, то всі ці трофеї вже лежали перед ним на столі.

Генерал Новицький зустрів мене великим криком:

— Что это вы, молодой человек, здесь в университете малороссийскими гадостями занимаетесь?! Какие вы книжки получаете?

Я скромно заявив, що то ж книжка, дозволена цензурою...

— А что это за курка с курчатами? Это тоже, наверное, гадости?

Я відповів, що сам не знаю, що це таке, бо ще ж не міг її прочитати.

— Ну, конечно, все это гадости; вот вам Александров пишет: "Думу про курку не дуже кому показуйте". Ведь если бы это не были гадости, то он бы не писал, чтобы вы всем не показывали.

Потім став переглядати поему й листи і кричав:

— И все на малороссийском наречии; все это гадость, все это требует перевода.

Допитував він мене з антрактами, висилаючи на якийсь час до іншої кімнати. В один із нападів тиче мені під ніс санскритський текст і кричить:

— А это что у вас за шифрованное письмо?

Я пояснив, що то санскритський текст для університетських студій.

— Ну да, знаю, а это что? — й показує мені сторінку в моїй записній книжці, де галицькі мандрівники залишили мені на спомин свої підписи.

Я признався, що то підписи моїх галицьких знайомих.

— Да, знаю, вы там малороссийскими гадостями занимались.

Тут же став мене допитувати, чого я ночував у Волочиську; моїй заяві, що, втопившись дорогою і трохи недужий, хотів відпочити, звичайно, не повірив і раптом запитав:

— Сколько чемоданов книг было послано?

Звичайно, я не сказав два чемодани, а, прибравши найневинніший вигляд, спитав його:

— Каких книг?

Мабуть, він подумав собі, що, може, то й не я хотів перевезти книжки, й більш про них не згадував, а, покричавши трохи та пообіцявши вигнати мене з Києва, якщо не перестану займатися "малороссийскими гадостями", відпустив додому. Потім іще мене разів тільки зо два кликали до старокиївського участку, де вже перед особою меншою, бо тільки полковником, і досить гречним, я мусив дати писане зізнання про те, відки я

родом, і що писав, і про те, що я до таємних товариств не належав, і про відірвання "Малоросії" не думав.

"Курка з курчатами" залишилася в жандармів, і для мене історія з нею цим і скінчилася.

Написав я про цю okazію Александрову й незабаром одержав од нього листівку олівцем такого змісту, що, мовляв, треба терпіти все, всяка душа властям придержащим да повинується й т. д. Зразу для мене було видно, що читати її треба якось інакше, але я не знав як. Коли я показав її С. Шелухинові, той, як чоловік більш у таких речах тямущий (недурно він належав до "політиків"), зразу догадався, що треба зробити: помочив ту картку, погрів на лампі, і з-під олівця виступив цілком другий текст — гострі, лайливі вірші на жандармів російською мовою, що, пам'ятаю, починалися так:

И надоели же вы нам,
Рабы проклятые и хамы,
Другого имени, как хам,
Приличней нет на свете вам...

Коли я потім написав Александрову, що прочитав його вірші, то старий дуже був утішений і з подивом запитав: "І як ви догадалися?"

Довідався я потім, що й Александрова тягали жандарми за "Курку з курчатами" й листування зі мною, йому інкриміновано, що він розбещує молодіж, що дозволяє собі, будиши людиною такого поважного віку і в "чинах", писати якомусь "студентишке" такі вирази — "хоч би цензорів очі засліпило" й т. д.

А як він незабаром покинув службу, доживши до визначеного в законі числа літ, після якого вже не вільно було служити в військовій службі, то йому не дали повного генеральського "чина", на що він мав право. Сповідуючи мене про це, він смутно додав: "Видно, що "Курка з курчатами" допомогла".

Крім згаданої вже "Хрестоматії", були в нас і інші таємні гуртки: "Драматичне товариство", що владжувало театральні вистави, звичайно, в приватних помешканнях, а також літературно-музичні вечірки, був "Культурно-просвітний гурток", що утворився пізніш за "Хрестоматію" і збирався на засідання не у старих громадян, а в кого-небудь із своїх членів.

Цікавий був гурток "Тарасівці", котрий ми називали так на честь Шевченка. Гурток цей мав цілком самостійницький характер, мав завдання ставити українське питання на всю його височінь і ширину, щоб наблизити відродження України, культурне й політичне. Між іншим, члени цього товариства зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою й між собою, і з чужими, щоб тим привчити ширшу публіку до того переконання, що мова українська є не тільки мужицька мова, як звичайно тоді писалося й говорилося. Кожний член "Тарасівської громади" повинен був, перебуваючи на селі, вивчити кілька дітей читати з української граматики, роздавати українські книжки і взагалі дбати про українізацію життя. До "Тарасівців", між іншими, належали Іван Липа, Віталій Боровик, Євген

Тимченко. Ідеї цього товариства висловлені (не зовсім повно з тактичних мотивів) у надрукованім пізніше в "Правді" за 1893 рік "Profession de foi молодих українців".

В кінці 80-х років у Києві згуртувалася громадка письменників, переважно зі студентської молоді. Це не було правильно зорганізоване товариство, не мало воно ні виробленого статуту або програми, ні грошових фондів.

Щотижня в визначений згори день сходилася ця громадка в композитора Миколи Лисенка. Тут читали автори свої нові твори й переклади, тут же вони й обговорювалися, складалися проекти нових літературних робіт; усе, що готувалося до друку, звичайно, відсилалося до львівських часописів, до "Зорі", а потім і до "Правди", як вона стала виходити. Тут же Лисенко знайомив нас із своїми новими композиціями. Відвідували ці зібрання, звичайно, всі з молодих письменників, хто на той час перебував у Києві: Леся Українка, Сергій Шелухин, Одарка Романова, Максим Славинський, Михайло Обачний (Косач), Людмила Старицька, часом і Олена Пчілка й кілька інших.

Організовувались тоді ще такі спеціальні громадки, як та, що їй читав приватні лекції проф. Володимир Антонович — спершу так званої географії України (справді це було дещо ширше від географії), а потім історії козацтва. Останні лекції, записані слухачами, потім вийшли в Чернівцях без імені Антоновича.

Велику заслугу у справі познайомлення ширшої київської публіки з українським мистецтвом, а саме з українською музикою, треба признати Миколі Лисенкові, що з студентів і курсисток зорганізував тоді великий мішаний хор з 80 — 90 співаків.

Хор цей збирався на проби в залі мінеральних вод близько Купецького зібрання. Приходило туди багато з української публіки. Та зала зробилася була потроху наче неофіціальним українським клубом.

Лисенко багато праці поклав на цей хор і досяг того, що хор цей був добре вишколений і міг виконувати трудні й серйозні музичні твори.

У навчанні хору діяльно помагали Лисенкові Я. Гулак-Артемівський, урядовець із управи залізниць, і Порфирій Демуцький, тоді студент медицини, котрий пізніше сам зорганізував хор із селян і давав із великим успіхом концерти навіть і в Києві. Цей Демуцький має теж чималі заслуги в записуванні й гармонізуванні народних пісень.

Концерти хору Лисенка відбувалися в залі Купецького зібрання, й публіка відвідувала їх дуже охоче. Виконувались тут такі складні речі, як кантата: "Б'ють пороги", хор з "Утопленої" — "Туман хвилями лягає", хори з опери "Тарас Бульба", вінок з колядок, веснянки, кращі народні пісні в хоровім укладі, солові співи, й сам Лисенко виконував свої фортеп'янові композиції.

Але ці концерти не обмежувалися тільки українською музикою: виконувались і твори Гайдна, Мендельсона, Мусоргського, Рубінштейна, здебільше з українським текстом. А в час святкування Кирило-Мефодіївського ювілею хор Лисенка виконував пісні всіх слов'янських народів із оригінальними текстами.

Такі концерти дуже захоплювали публіку, а "Киевлянин" на другий день злостився й висміював "хахлацкаго маэстро". Але "маэстро" на це не зважав і провадив далі свою

безкористовну тяжку працю.

Великою повагою у значної частини нашої молодіжі користувався Олександр Кониський.

Сам вічно зайнятий якоюсь українською роботою, то романом, то оповіданням, то статтею, або розправою, він знаходив час, щоб гуртувати біля себе молодь університетську, семінарську й академічну (з Духовної Академії), давати їй поради, притягати до роботи.

У його редагувались переклади для "Історичної бібліотеки" монографій Костомарова, читались і обговорювались праці для "Записок наукового товариства ім. Т. Шевченка", статті для "Правди". Кімната його на Бібіковському бульварі була місцем найкращих і найсвіжіших інформацій про все, що ставалося з українського життя на Вкраїні і в Галичині, з якою він мав найбільше зв'язків.

Він умів і попрацювати, й пожартувати, з вигляду надто старий, але душею ще зовсім молодий. І молодіж почувала себе в його незвичайно любо.

Всі любили відвідувати старого "Перебендю".

У його ж, жартуючи, складав я свої пародії на москвофілів: "Разговоры Мракова с Драковым", а потім прилучився й Кониський, і ми складали їх удвох і підписували "Лисий з Сивим". Друкувались вони у львівському "Дзеркалі". Потім там же появилися й далші "Разговоры", котрі не належать ні мені, ні Кониському.

Коли я розповів Кониському про свою візиту до генерала Новицького, як мене тягали за "малороссийские гадости", то він ніяк не міг забути того жандармського дотепу й часто потім, закликаючи до прочитання або обговорення чогось, казав:

— Ну, давайте тепер "занимається малороссийскими гадостями".

З старими громадянами Кониський, здається, не був у злагоді й піддержував найбільші зв'язки з Вас. Ник. Карачевським-Вовком та Володимиром Антоновичем.

Драгоманова Кониський дуже не любив. Сам націоналіст до фанатизму, він не вважав Драгоманова досить щирим українцем і навіть знаходив у йому прикмети москвофільства.

Крім вищезгаданих громадок, були в Києві ще й інші гуртки, до котрих я не належав: був гурток академіків, семінаристів, слухачок вищих жіночих курсів, пробували й гімназисти вищих класів засновувати громадки.

З російськими соціалістичними гуртками нам не щастило нав'язати добрі відношення.

Ніби байдужі до національного питання, вони в суті були дуже нетолерантні до українського відродження.

— А все-таки зачем это? — казали вони. — Мы вас сожмем (здушимо), — казали одвертіші з-поміж них.

З університетських професорів, як свідомих українців, за мої часи майже нема кого згадати. Крім Володимира Антоновича, заявляв себе як українець проф. Іван Лучицький, хоч на роковинах і вечірках промовляв по-російськи, просивши наперед вибачення, що українською мовою не досить володіє. Але були випадки, що громада

настоювала, щоб говорив по-українськи, як уміє, і він говорив непогано.

Кафедри слов'янської філології були тоді обсажені ворогами українства. Історію "русского языка" тоді читав Соболевський, видатний учений і потім член Російської Академії, але далекий від яких-небудь симпатій до українства, а "славянские наречия" — запеклий наш ворог Флоринський. Цей визнавав самостійними всі інші, крім нашої, слов'янські мови, навіть дуже близькі до себе: визнавав окремими і словацьку мову, і словінську, й лужицьку, й кашубську, тільки української не визнавав.

Треба сказати, що в ті часи великої нагінки на все українське й не могло бути в університеті багато професорів-українців; отже, такі видатні наукові сили, як Павло Житецький або Орест Левицький, мусили задовольнятися скромною ролею вчителів середніх шкіл.

Щодо українського життя в родині, то українізованих родин було тоді в Києві надто мало. Родина Олени Пчілки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Василя Карачевського-Вовка, Христі Вовчихи (дружина Хведора Вовка, що тоді жив у Парижі емігрантом), Павла Житецького — оце, мабуть, і всі. В інших більш або менш панував "общепонятный язык".

Кидаючи загальний погляд на тодішнє українське життя в Києві, треба признати, що ми, українська молодь тодішня, зробили в ті часи мало, але ми вчилися робити і вчилися не стільки через школу, котра майже нічого не давала для вироблення свідомого українства, а поза школою, почасти під проводом старших громадян, почасти своїми силами, і ґрунтовними підвалинами пізнання народу нам стали ті багатоцінні скарби українознавства, що появилися раніше в "Записках Юго-Западного отдела географического общества", а потім у "Київській старині" і в "Записках наукового т-ва ім. Т. Шевченка".

Нарікали ми тоді на наших старих громадян-учених за одно: чому вони не писали своїх праць українською мовою. Але, видно, українське відродження мусило перейти й тодішній етап свого розвитку. Недурно ж і в інших народів, що національно відроджувались, твори науки довгий час писались або мертвою латинською, або мовою пануючого народу. Можливо, що якби наші вчені, не пройшовши української школи, не маючи української термінології й не звикши науково думати рідною мовою, стали відразу писати по-українськи, то це б їм настільки зв'язувало думку, що їх твори вийшли б далеко слабшими.

Та й де б вони їх містили? Хіба що за кордоном, але тоді українське громадянство майже не могло б ними користуватися. Потрібна була ще деяка еволюція мови, котра тепер уже у значній мірі відбулася, і зміна політичних і цензурних умов.

Далекі вже від нас ті часи, й те, над чим ми працювали, здається вже тепер таким дрібним... Але чи можна було робити щось більше в ті часи безпросвітної ночі?..

Не маючи змоги запалити ясне світло, дбали про те, щоб хоч каганчик блідий де-не-де блимав у тій темряві.

Не маючи змоги і не наважуючись вести темний і ще цілком не свідомий український народ на боротьбу за свою волю, старалися, щоб хоч не забувалася в

народі його національна індивідуальність та щоб збереглась і поважалась його мова, той ключ од в'язниці поневоленого народу.

Село Милованне, Товмацького повіту в Галичині, в падолисті 1922р.

АВТОБІОГРАФІЯ

Моя мати була кріпачка сорочинського дідича Черниша. Тому що родина моєї матері належала до так званих дворових, то при визволі від кріпацтва в 1861 році не одержала земельного наділу, так що, крім хати і городу, нічого не мала, через що їй сталося, що родина мусила заробляти, служачи по наймах або займаючися всякими роботами: тож і моя мати мусила йти в найми. Ще будучи кріпачкою, мати моя була взята до дідички Чернишки (здається, в маєток Товсте) в ролі бонни чи няньки до її дітей. Тоді, слухаючи, як учили Чернишчиних дітей, мати моя сама вивчилася читати й писати. Взагалі моя мати була дуже здатною до всякої науки, та, на жаль, не було кому її вчити. Не раз, коли в вітальні нікого не було, підсідала вона до фортепіано і прибирала різні пісні. Але коли Чернишка ловила її на такому злочинстві, то била її по руках. Де ж пак! Хлопка сміє доторкатись до панського струмента! Любов до музики мати моя дістала в спадщину від свого батька Кіндрата Самійленка, котрий добре грав на скрипку. Мати й співала добре, хоч голос мала невеликий.

Як моя мати мала літ шістнадцять, її мати й вітчим найняли служити до покоїв до старої дідички Лисевички в х. Климово, верстов 10 від Сорочинець, у Зіньковецькому повіті, де вона проживала з сином своїм Іваном Олександровичем.

Іван Олександрович Лисевич був багатий землевласник: мав п'ять тисяч десятин землі й багато всякого добра; любив бенкетування, полювання й музику. За часів кріпацтва мав власний оркестр музикантів. Сам теж гарно грав на скрипку. В той час, як моя мати вступила на службу до його матері, він мав коло 40 літ; був нежонатий. Займав він невеличкий окремих од матері будинок, а в більшому панському головному будинку жила його мати. Так що ніщо не перешкоджало йому продовжувати бенкети й забави з своїми приятелями.

Побачивши у своєї матері мою матір, він хутко звернув на неї свою увагу; дівчат він дуже любив, а до того моя мама була дуже гарна з обличчя й струнка станом, та й натуру мала делікатну, можна б сказати, освіченої й культурної дівчини.

В результаті його закохання чи, може, тимчасової забаганки, він успів прихилити до себе серце молодій недосвідченій дівчині, й вона йому віддалася, ймучи віри, що він з нею одружиться, як то присягався зробити.

Та не так сталося. Як побачили, що моя мати вагітна, Лисевич одправив її в Сорочинці до батьків. Як компенсацію, обіцяв їй подарувати десять десятин землі, але мати моя з погордою відмовилась; вона не продала свого кохання.

І так я народився вже в Сорочинцях у вбогій селянській хаті 22 січня ст. ст. 1864р. Охрещено мене в церкві св. Спаса, до метрики записано, як незаконного сина "крест'янки Александры Кондратьевны Самойленко" (так це прізвище писалося в офіціальних рос[ійських] документах). Таким чином, згідно російським законам, я був приписаний до крест'янського стану, а прізвище дістав від прізвища матері.

Не знаю, як швидко по моїм народженню сорочинський старий дідич Олексій Михайлович Трохимовський, котрий не дуже ухвалював поступовання мого батька з моєю мамою, закликав маму на службу до себе як домоправительку. Трохимовський був самотній, бо з жінкою полькою давно розійшовся, а діти вже служили десь по різних інституціях.

Незабаром по тому Трохимовський продав свій сорочинський маєток Чернишеві, а сам переїхав у другий маєток Михайлівку, хутір 18 верст від Сорочинець, і ми з мамою теж туди переїхали. На хуторі я прожив років до 10, аж поки треба було мене готувати до гімназії.

Наші зносини з моїм батьком не переривались довгий час. Перш за все стара Лисевичка дуже любила мене й мою маму, вона завжди настоювала, щоб він із нею взяв шлюб. Це й сталось би, може, бо батько хоч був вельми багатий, був чоловік досить простий, до аристократії не горнувся, але був слабої вдачі, і його забрали в руки всі ті, хто був зацікавлений у тому, щоб він жив нежонатий: для одних це значило вічні бенкети, для других — багата спадщина. Як виявилось незабаром, батько мене дуже полюбив, і якщо не мав наміру одружитися з моєю мамою, то принаймні дуже хотів, щоб вона віддала мене йому, обіцяючи виховувати. Можливо, що він би мені відписав і свій маєток. Але мама не наважилася віддати мене, боячися, щоб мене не звели з світу батькові родичі й фаворитки. І певно, що вона мала рацію.

Але кілька разів батько брав мене до себе в гості в Климово. Не тямлю тепер, скільки я мав років тоді, як одвідував батька, може, три-чотири, але в моїй пам'яті навіки відпечаталась обстановка його будинку. Мене найбільше вразила сила музичних струментів. У невеличкій світлиці стояв чорний орган на чотири вали, який треба було крутити корбою, з дуже сильним і приємним голосом. В батьковій хаті над ліжком висіла картина — півлежача німфа з лірою. Коли витягали за гудзик шнурок з боку картини, то німфа починала рухати руками над лірою, і чулась приємна музика. Іще в одній хаті посередині стояв більярд, одна стіна була вся увішана рушниками, а в кутку стояла величезна шафа, в котрій за склом були інструменти на цілий оркестр: і контрабаси, і волторни, і скрипки, й флейти. Крім того, ще були в батька і музикальні скриньки, що накручувались ключем. Мені батько теж був купив у Сорочинцях дешевеньку скрипку, але я незабаром її зіпсував.

6 липня 1925р.

м. Боярка під Києвом